

Âyânlık'ın Son Dönemlerinde Tipik Bir Örnek:
Gümüşhane Sancağı Kürtün-i Zir Kazası
Âyânı Süleyman'ın Meselesi

Necmettin Alkan*

I. GİRİş

Âyânlık, devlet ile vatandaşlar arasındaki bir takım münasebetleri düzenlemek amacıyla kurulmuş veya ortaya çıkmış klasik bir Osmanlı taşra müessesidir. Tıpkı diğer kurumlar misalinde olduğu gibi, belli bir süre zarfında bozulma ve gerileme dönemi yaşamış; belli bir süre sonra artık ıslahı mümkün olmadığına inanıldığı için en sonunda kaldırılarak yerine dönemin ihtiyaçlarına uygun daha çağdaş oluşumlara gidilmiştir. Kurum bu son döneminde, devletle halk arasındaki ilişkileri düzenlemekten uzaklaşmış ve halka zulmeder bir hal almış; Osmanlı tarihinde uzun yıllar devam edecek ciddi bölgesel hoşnutsuzlukların ve hatta işyanların kaynağı olmuştur.

Âyânlık'ın başında bulunan ve mahallî idareciler komumunda olan Âyânların ekserisi, bu mevkiilerini daha fazla haksız kazanç sağlamak; nüfûz alanlarını gayrî hukukî olarak genişletmek ve devlet içinde âdeta "ada devletler" oluşturmak için gayret eder olmuşlardı. Bu durumun olumsuz sonuçlarını veya yükünü, Âyânların buldukları bölgelerde meskûn halk doğrudan çekmekteydi. Devamında ise, devletin varlığı için de tehlike arz eder olmuşlardı. Gelişmelerin vahametini ve tehlikesini gören dönemin devlet adamları,

* Yrd. Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

iflah olmayan “mütegallibe/zorba” Âyânlar’ı silah yoluyla bertaraf etmişler ve bunları çok ağır bir şekilde cezalandırmışlardır.

Bu çalışmanın konusunu, 18. yüzyıl sonlarında ve 19. yüzyıl başlarında mütevazi bir Osmanlı sancağı olan ve maden ocaklarıyla meşhur Gümüşhane’ye bağlı Kürtün-i Zîr/Aşağı Kürtün Âyânı Yakup oğlu Süleyman’ın bölge halkına yaptığı zulümler, halkın ilgili şikâyetleri; şahsın yakalanması ve idam edilmesi oluşturmaktadır. Konu çeşitli alt başlıklar altında ele alınmaktadır: Öncelikle Âyânlık kurumunun ortaya çıkışı, işleyişi ve bozuluşu bir bütün halinde işlenmektedir. Ayrıca, Âyânlık’ın bir kurum olarak kabul edilip edilmeyeceği hususundaki tartışmalara da kısaca temas edilmektedir. Devamında ise, Aşağı Kürtün’ün tarihi ve coğrafyası hakkında bilgiler verildikten sonra eldeki belgelerden hareket edilerek bu kazanın Âyânı Süleyman’ın hayatına değinilmektedir. Kaza ve çevre ahali ile mahallî idarecilerinin ilgili şahıs hakkındaki şikâyetleri; dolayısıyla, Âyân Süleyman’ın halka yaptığı zulümler bu çalışmadaki ağırlıklı konularından bir tanesini teşkil etmektedir. Süleyman’ın yakalanması, idam edilmesi ve akabinde genel bir değerlendirmeye, çalışma sona ermektedir.

Çalışmada istifade edilen vesikaların hepsi Hattı-ı Hümayun olmakla birlikte¹, bunların yanı sıra Osmanlı Devleti’nin çeşitli bölgelerinde etkili olan bazı Âyânlar’la alakalı bir çok makale ve araştırmalardan da yararlanılmıştır.

II. ÂYÂNLIK KURUMU VE HAKKINDAKİ TARTIŞMALAR

Devlet iki temel ayak üzerinde yükselirler: Millet ve müesseseler/kurum. Millet, içinde bulunduğu siyasî, iktisadî ve sosyal şartlardan; kendi hayal dünyasından, değer yargılarından ve eylemlerinden meydana gelen kültürel birikiminden hareket ederek kurumları oluşturur. Bu kurumlar zinciri veya ağı ise, bir bütün halinde devleti meydana getirir. Bu haliyle devlet, milletlerin teşkilatlanmış veya şekillenmiş halidir.

Müesseselerin kurulmasının birçok nedeni bulunmaktadır. Bunların en önemlilerinden bir tanesi, toplumsal hayatın sağlıklı bir şekilde yürütülmesi ve organize edilmesidir. Bu çerçevede kuruluş amaçlarına uygun bir şekilde işledikleri ve görevlerini sağlıklı bir şekilde yerine getirdikleri sürece dar mânâda toplumlar, geniş mânâda ise devletler rahat eder ve varlıklarını sürdürürler. Fakat tam tersine bir durum söz konusu olduğunda; yani, kurumlar ve bunları yürüten şahıslar görevlerini tam olarak yerine getirmeyip, var oluş sebeplerinin tersine toplumlara zulmeder olduklarında, bunun olumsuz sonuçları her tarafta kendini gösterir. Bu bağlamda öncelikle toplumsal huzur bozulur; devamında ise, devletin işleyişinde ciddi sıkıntılar ortaya çıkar. Bu durum karşısında gerekli tedbirler alınmayıp; aksayan yönleri giderecek ye-

¹ Vesikaların temin edilmesinde ve konunun ele alınmasındaki diğer yardımlarından dolayı, Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi meslektaşım Yrd. Doç. Dr. Selahattin Tozlu’ya müteşekkirim.

rinde müdahalelerde bulunulmazsa, söz konusu kurum en sonunda ortadan kaldırılır ve yerine günün ihtiyaçlarına cevap veren daha yeni ve çağdaş bir kurum ihdas edilir. Böylesi bir müdahale ne kadar geç yapılırsa, toplum ve devlet bunun sıkıntılarını o kadar yoğun ve uzun hisseder.

Bu durum, klasik bir Osmanlı müessesesi olan Âyanlık için de geçerlidir. Asıl konuya girmeden önce, Âyanlık'ın bir müessese olarak kabul edilip edilmeyeceği konusuna bir açıklık getirmek istiyoruz. Osmanlı Devleti'nin çeşitli dönemlerindeki irili ufaklı bir çok yerleşim biriminin Âyanlar'ı hakkında yapılan araştırmalar ve Âyanlık hakkında yazılan ansiklopedi maddelerinin hemen hemen hepsinde müessese veya kurum kavramı kullanılmamaktadır.² Âyanlık'ı bir kurum olarak kabul edenlerin sayısı ise oldukça azdır. İlgili mevzuda yapılan en geniş hacimli çalışmalardan bir tanesinin müellifi Yücel Özkaya ise, Âyanlık için örgüt terimini kullanmaktadır.³ Özkaya, her ne kadar da müessese veya kurum yerine "örgüt" kavramını kullansa da bununla Osmanlı devlet aygıtını meydana getiren diğer klasik kurumlar anlamını kast etmektedir. Bunu ilgili çalışmanın metinde de görmek mümkündür. Bunun dışında Rifat Özdemir de eserinde doğrudan Âyanlık için kurum kelimesini kullanmaktadır.⁴ Japon Yuzo Nagata ise, Âyanlık'ı doğrudan bir müessese olarak kabul eden diğer bir tarihçidir.⁵ Tesbit edebildiğimiz kadarıyla, bu üç çalışma dışında Âyanlık'ı bir kurum/ müessese adı altında ele alan başka bir örnek bulunmamaktadır.

Bu iki görüş arasında birincisini tercih eden Feridun M. Emecen, Âyanlık'ı müessese olarak kabul edilmesine doğrudan itiraz etmektedir. Emecen'e göre, "Eğer müessese kavramıyla devletin karşısındaki onu kontrol eden sivil güçlere resmi bir nitelik kast ediliyorsa, o zaman bu tabir yerli yerine oturmaz. Zira bu sosyal gelişmenin kendi iç teşkilatıyla mahiyetinin çerçevesinin kat'i sınırlarıyla çizilmesi, yetkilerin değişmez niteliği tesbit edilmediğine göre, bunun için böyle bir kavram öne sürmek oldukça erkendir."⁶

Emecen'in yaptığı bu tesbit, doğrudan Âyanlar'ın sivil olarak devletin karşısında onu kontrol eden güç olarak kabul edilip edilmemesine dayanmaktadır. Bir kurumun varlığının kabul edilebilmesinde ası için onun gördü-

² Abdullah Bay, "Ünye Âyanından Canikli Genç Mustafa Ağa'nın Siyasi ve İktisadi Faaliyetleri", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Çorum 2005, Sayı 7, Sf. 60-61.; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Âyan", *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 2, 5. Baskı, Eskişehir 1997, Sf. 41.; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt 1, İstanbul 1993, Sf. 120-122.; Mehmet Beşirli, *XIX Yüzyılın Başlarında Bir Âyanın Yaşamında Kesitler. Zile Âyanı İbbaşioğlu Küçük Ahmed Ağa*, Tokat 2004, Sf. 1-12.; Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, 2. Baskı, İstanbul 1986, Sf. 25.; Özcan Mert, "Âyan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 4, İstanbul 1991, Sf. 195-198.

³ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık*, Ankara 1994, Sf. 13.

⁴ Rifat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara. Fizikî, Demografik, İdarî-Ekonomik Yapısı 1785-1840*, Ankara 1986, Sf. 169.

⁵ Yuzo Nagata, *Muhsin-zâde Mehmed Paşa ve Âyanlık Müessesesi*, Tokyo 1976, Sf. 27.

⁶ Feridun M. Emecen, "Doğu Karadeniz'de Âyanlık: Tirebolulu Kethudazâde Mehmed Emin Ağa", *Belleten*, Cilt LXV, Sayı 13, Ankara 2001, Sf. 191.

gü işlev ve bunu devlet adına icra edenlerin bu göreve gelmeleri ve yetki alanlarının devlet tarafından belirlenip belirlenmediğine bakmak gerekir. Âyânlık'ın bir kurum olarak kabul edilmesinde bunların sivil olmaları, yani o geleneksel Osmanlı devlet adamı profilini yansıtan askeriye, kalemiye ve ilmiyeden gelmemeleri önemli olmakla birlikte; devletin taşradaki bir takım işlerin görülmesi için o bölgenin ileri gelenlerine bazı görev ve yetkiler vermesidir. Dolayısıyla burada asıl olan, devlet adına taşrada görev yapan bir takım insanların istihdam edilmesi ve daha da önemlisi bunların göreve gelmeleri ve görev alanlarının belirlenmesidir. Nitekim 1765 yılında Sadrazam olan Muhsin-zâde Mehmet Paşa 1765'de Anadolu ve 1766'da Rumeli'ye gönderdiği fermanlarla, Âyânlık'a yeni bir düzen vermeğe çalışmıştır.⁷ Bunun haricinde daha da önemlisi, teferruatının aşağıdaki bölümde ele alındığı ve 1785 yılında bu kez Sultan I. Abdülhamid (1774-1789), adalet fermanı yayınlarak Âyânlık kurumuna bir çeki-düzen vermek istemişti. Ayrıca, Divân-ı Hümayun kayıtlarında vilâyete yazılan ferman ve hükümlerin aynısının şehirlerin Âyânları'na gönderildiğini; yine bunların valiler ve sancak beyleri gibi "mazhar-ı hitâb-ı pâdişâhi" oldukları da bilinmektedir.⁸ Bütün bunlar, Âyânlık'ın klasik bir Osmanlı taşra müessesesi olduğunu kabul etmede yeterli deliller olsa gerekir.

Kısaca bir kez daha belirtmek gerekirse, Âyânlık'ın bütün özelliklerinin henüz daha tam olarak gün yüzüne çıkartılamamasına rağmen yapılacak yeni çalışmalarla çerçevesi çok daha da net bir şekilde gün yüzüne çıkacak klasik Osmanlı taşra müesseselerinden bir tanesidir. Tıpkı diğer devlet kurumları gibi, Âyânlık da geniş Osmanlı coğrafyasında görevini başarılı bir şekilde yerine getirmiş; fakat belli bir süre sonra çeşitli nedenlerden dolayı bozulmuş ve kontrolden çıkmıştır.

Âyân kelimesi, Arapça "ayn" kelimesinden türetilmiş ve Türkçe "göz" anlamına gelmektedir. Bu kelimenin çoğulu Âyân ise eşraf, vücûh ve erkân ile eş mânadadır.⁹ Bu şekliyle, bir memleketin, bölgenin, kasabanın veya sınıfın ileri gelenleri anlamında da kullanılmaktadır.¹⁰ Âyân, bu anlamıyla, ilk İslâm devletlerinde başlayarak Anadolu Selçuklu Devleti üzerinden Osmanlılar'a intikal etmiştir.¹¹

Âyânlık'ın bu tür sözlük ve genel anlamları dışında bir de klasik Osmanlı devlet geleneğinde görev itibarıyla karşılığı bulunmaktadır. Osmanlı taşra yönetiminde merkezden tayin edilen vali ve mutasarrıflar gibi yöneticilerin yanı sıra her şehir ve kasabada seçilen şahıslar bulunurdu; Âyân olarak adlandırılan bu şahıslar, merkezden tayin edilen idarecilerin yanı sıra taşrada

⁷ Nagata, Sf. 31.

⁸ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, Cengiz Özdemir(Yay.), Cilt 3; İstanbul 1995, Sf. 1515

⁹ Mert, Sf. 195.

¹⁰ Sertoğlu, Sf. 25.

¹¹ Mert, Sf. 195.

devlet ile halk arasındaki münasebetleri düzenlerlerdi. Âyan, bulunduğu yerin çeşitli ihtiyaçlarını temin etmek, vakıfların tevliyet ve nezaret işlerini yürütmek, satılan malların fiyatlarını tespit etmek, bilirkişilik yapmak, bazı vergilerin tahsil edilme zamanını belirlemek, kötü idarecilerin azledilmeleri ve yerlerine iyi yöneticilerin tayin edilmeleri gibi istekleri Başşehir İstanbul'a bildirirlerdi.¹² Ayrıca, görev yaptığı kazada âsâyişin sağlanması, vergilerinin tahsil edilmesi, askerin terbiye ve sevk edilmesi, erzak ve levazım tedariki gibi işleri görürlerdi.¹³ Bunların yanı sıra ziraî sulama ve toprakların işlenmesi, çiftliklerin organize ve Zahire temin edilmesine de bakarlardı.¹⁴ Gerekirse vali, mutasarrıf veya mütesellimler için konakların kiralınması, sancak yöneticisinin emriyle belediye hizmetlerinin yapılması, sancak adına alım-satım ve borçlanma işlerinin yürütülmesi; savaş zamanında asker toplanması ve gerekirse askerlerle savaş katılmak gibi işleri de yaparlardı.¹⁵ Özetle, "halkın vekili sıfatıyla" merkezden tayin edilen yetkililerle bir araya gelerek o bölgenin meselelerini hallerdi.¹⁶

Âyanlık'ın ne zaman başladığı konusunda önemli bilgiler veren Osman Nuri Ergin, Âyanlık'ın Kanunî Sultan Süleyman(1520-1566) hükümdarlık yıllarından itibaren ortaya çıkmaya başladığını ve Sultan II. Mahmud'a (1808-1839) kadar tedrici olarak terakki ettiğini belirtmektedir.¹⁷ Ergin'in bu bilgisini vermekle birlikte, Ergin'inin bu bilgisine ihtiyatla yaklaşmak gerekiyor. Ergin, muhtemelen Âyanlık ile Şehirkethüdâlığı birbirine karıştırmaktadır. Bu karışıklığın nedeni ise, 1786'de Âyanlık'ın geçici olarak Şehirkethüdâlığı'yla birleştirilmesidir. Nitekim bu birleştirmenin yanlış olduğu görülerek, 1790 yılında Âyanlık müessesesi tekrar kurulmuştur.¹⁸ Dolayısıyla Âyanlık'ın daha geç bir dönemde ihdas edilmesi gerekiyor. Nitekim Özkaya'nın tespitlerine göre, Âyanlık 17. yüzyıl sonlarından itibaren ve 18. yüzyılın ilk yarısından Anadolu'da görülmeye ve 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise kuvvetlenerek Anadolu'nun pek çok yerinde önemli rol oynamaya başlamıştır.¹⁹ Âyanlar'ın Osmanlı tarihindeki etkinliğini ortaya koyan en güzel tesbit, -her ne kadar olumsuz anlamda kullanılsa da- 18. yüzyılı bazı araştırmacıların "Âyanlar Çağı" adlandırmaları olsa gerekir.²⁰

Âyanlık'ın ortaya çıkması, bu kadar güçlenmesi ve yaygınlaşmasıyla alakalı olarak iki tez ileri sürülmektedir: Bunlar, dünya iktisadî yapısının değişmesinin neticesinde toprak sahipliği ve büyük çiftliklerin ortaya çıkması ile devle-

¹² Mert, Sf. 195.

¹³ Uzunçarşılı, Sf. 41.

¹⁴ Özkaya, Sf. 129.

¹⁵ Özdemir, Sf. 171.

¹⁶ Mert, Sf. 196.

¹⁷ Ergin, Sf. 1515.

¹⁸ Nagata, Sf. 27-28.

¹⁹ Özkaya, Sf. 13.

²⁰ Emecen, Sf. 193.

tin yapısındaki anlayış değişikliğinin bir sonucu olarak iltizam sistemi idi.²¹ Burada özellikle de, ikincisinde, devletin desteğiyle güçlendirilen sivil müteşebbislerin üzerinde durulmaktadır.²² Burada dünya iktisadî yapısının değişmesinden kast edilen temel gelişme, Amerika kıtasının Avrupalılar tarafından işgal edilmesinden sonra, buradaki madenlerin Avrupa'ya taşınması neticesinde altın ve gümüş gibi kıymetli madenlerin fiyatlarının düşmesidir. 1683 yılındaki başarısız II. Viyana Muhasarası'ndan sonra başlayan uzun Avusturya ve İran Savaşları; bunların doğrudan neden olduğu bir takım olumsuz iktisadî ve toplumsal değişimler de Âyânlık kurumunun gelişmesi ve Âyânlar'ın nüfûzlarının artmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler şunlardır: Anadolu'da meydana gelen karışıklıklar, mütegalibe/zorba hareketleri, leventler, aşiretler, ra'îyye arasında görülen yer değiştirmeleri, devlet memurlarının yolsuzlukları, mirî toprak sistemindeki değişiklikler ve malî sıkıntılar.²³

Âyânlar'ın görevlendirilmesi halkın katılımıyla "âyân-ı vilayet" arasında yapılan seçimle olurdu.²⁴ Mevcut vesikalara göre ilk Âyânlık seçimi 1680'li yıllarda yapılmıştı.²⁵ Seçilen Âyân, halktan "mahzar", kadıdan "ilâm" ve validen ise "buyruldu" alır; buyruldu karşılığında "âyâniye" adıyla bir ücret ödeyerek görevine başlardı. Fakat zamanla seçimlere müdahale edilmeye başlanıldığı gibi, rüşvetle âyânlık buyrultusu alınır olmuştu.²⁶ Her ne kadar da seçim asıl olsa da, daha sonraki dönemlerde Âyânlar'ın göreve gelmesi ya babadan oğula geçme, rüşvet veya sindirme yoluyla olmaktaydı.

Âyânlar'ın seçimle belirlenmesi bütün sıkıntıları çözmediği gibi, seçimleri kaybeden ile kazanan arasında daha sonra bir rekabet veya mücadele yaşanırdı; bunun olumsuz sonuçları ise, doğrudan halkı etkilerdi. Bu durum karşısında sessiz kalmayan merkezî yönetim Âyânlık seçimlerine çeki düzen vermek için harekete geçmiştir. Bir örnek vermek gerekirse III. Mustafa (1757-1774) döneminde Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa tarafından yürürlüğe konan ve I. Abdülhamid tarafından 1785 yılında Anadolu ve Rumeli'deki yöneticilerine gönderilen Adâlet Fermanı'nda zikredilen Âyânlar'ın seçilmesiyle alakalı ilginç hususlar geçmektedir.

Bu vesikada geçen ilgili hususlar özetle şunlardır: Beldelerde yaşayan insanların işlerini görecektir Âyânlar'ın halk tarafından ittifakla seçilmesi ve seçilen kişinin özelliklerini Âyânlık'a derecesinin İstanbul'a bildirilmesi; Âyân seçiminde kaza halkı ittifak etmeyip de ikiye bölünürse, adayların incelenip "hüsn-ü hâlî" görülenin seçilmesi; veya "ahaliy-i vilâyet" in kaza işlerinde "muktedir" gördüğü hariçten birini Âyân seçmesi; seçim ve tayinin Sadra-

²¹ Gelir getiren bir takım kaynakların muayyen bir bedel karşılığında belli şahıslara bırakılmasına iltizam denir. İltizamı alan kimselere mültezim denir. Mültezim, sorumluluğu altındaki geliri devlete peşin olarak ödedikten sonra, bunu halktan tahsil ederdi. Sertoğlu, Sf. 161.

²² Emecen, Sf. 194-195.

²³ Özkaya, Sf. 59-98.

²⁴ Özkaya, Sf. 245.

²⁵ Mert, Sf. 196.

²⁶ Mert, Sf. 196-197.

zam'ın "reyiyle" olması; Âyân seçilecek kişiye "izin ve ruhsatı havî", "Vâlî-Vilayet" veya "Hâkim-i memlekete" hitaben "kaim ve mektup" verilmesi; "Sadrazam senedi" verilmeyen yerde Âyân seçilmesi; usûlüne uygun seçilen Âyânlar'ın "nizâm-nâme" hilâfına azledilmemesi; seçilen Âyânları nefisleri için fakirlerden bir akçe almamaları, eğer alırsalar haklarından gelineceği; Nizâma aykırı olarak belirli bir akçe karşılığı valilerden "â'yânlık buyruhdusu" almamaları, "â'yânlık mektubu" çıkartmamaları, "sizin uğrunuza sarfeyledik" diyerek memleketin "Tekâlif Defterlerine" usulünden fazla akçe yazmamaları; reâya sırtından kuznat ve nüvvaba "rüşvet-i vâfire" vererek arz yazdırıp "â'yânlık mektubu" elde etmemeleri ve "Halef-Selef" arasındaki mücadelelere son verip, bu mücadeleler sırasında alınan paralardan fakirlerin kurtarılması.²⁷ Bu şekilde Âyânlık'ın aksayan yönleri giderilmek istenilmesine rağmen, istenilen sonuç bir türlü elde edilmemiştir.

Devleti oluşturan diğer kurumlarda olduğu gibi, Âyânlık da daha sonraları bir gerileme ve bozulma başlamış; toplumun ihtiyaçlarına cevap veremez olmuştur. Toplumun ihtiyacını karşılamak bir tarafa, tam tersine halka zulüm eden; dolayısıyla da, uzun vadede halk ile devlet arasındaki insicâma ciddi zararlar veren bir kurum halini almıştır. Anadolu ve Rumeli'de bulunan Âyânlar halka zulmetmeye ve özellikle de 18. ve 19. yüzyıllarda merkezi otoriteye karşı isyan dahi etmeye başlamışlardır.²⁸ Âyânlık müessesesi bu haliyle artık hem toplum hem de devletin sırtında bir yük veya bertaraf edilmesi gereken âdeta bir ur telakkî edilmeye başlanılmıştır. Nitekim Âyânlar'ın içinde buldukları zafiyeti, bunların artık kontrol edilmez mahalli birer "voyvoda" olduklarını ve halka her türlü zulmü yaptıklarını gören Sultan II. Mahmud, bunlarla mücadele etmek suretiyle Âyânlığı sona erdirmiştir.²⁹

Özkaya'ya göre ise, II. Mahmud Âyânlık'ı bazı yerlerde kaldırma ve bunların yerine merkezden gönderilen memurları vazifelendirse de bu kurum varlığını belli bir süre bazı yerleşim bölgelerinde varlıklarını sürdürmüşlerdi. Âyânlık'ın asıl kaldırılması ise, Tânzimat döneminde olmuştur.³⁰ Bilindiği gibi Tânzimat Fermanı'nın (1839) ilanından sonra gerek devletin bir çok kurumu ve gerekse kaza teşkilatı yeniden şekillendirilmiş ve buraların idaresi doğrudan merkezden gönderilen memurlar tarafından yapılmış ve tıpkı diğer klasik kurumlar misalinde olduğu gibi, Âyânlar'ın nüfuzu ve sayısı azaltılmış; bu sürecin sonunda ise, kurum tamamen kaldırılmıştır.

III. KÜRTÜNÜN TARİHİ VE COĞRAFYASI

Kürtün kelimesi, Danişmentli Türkmen oymaklarından birinin adıdır. Türkler'in Anadolu'daki ilk yerleşim yerlerinden biri olan Kürtün, Giresun ve

²⁷ Özdemir, Sf. 169-170.; Bak.: Fikret Sarıcaoğlu, *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi: Sultan I. Abülhamid(1774-1789)*, İstanbul 2001, Sf. 179-209.

²⁸ Özkaya, Sf. 179-209.

²⁹ Uzunçarşılı, Sf. 42.

³⁰ Özkaya, Sf. 305.

yöresinde etkili olan Türkmenler tarafından iskân edilmiştir. Moğollar'ın zulmünden kaçan Türkmenler'in bir kısmı, bu bölge ve çevresine yerleşmişler; fakat, Osmanlı-Safavî mücadelesi sırasında ve sonrasında İran'a gitmişlerdi.³¹

Kürtün'ün tarihiyle alakalı sınırlı bilgiler, burada bulunan bir takım kalıntılardan elde edilen ipuçlarından ibarettir. Buna göre bölgenin tarihi Hititler'e kadar geri gitmektedir.³² Bölgenin Osmanlı Devleti tarafından fethi ise 1479 yılında Rakkas Sinan Bey tarafından yapılmıştır.³³ Fetihden sonra kaza olarak Gümüşhane sancağına bağlanan Kürtün, 1924 yılına kadar Trabzon vilayetinin idari yönetimi altında kalmıştır.

Makale konusunun geçtiği hicrî 1221/miladî 1806 yılı itibarıyla Aşağı Kürtün/Kürtün-i Zîr kazası, Gümüşhane sancağına bağlı bir yerleşim birimidir. Bu tarihlerde Gümüşhane (Torul ile birlikte), Yukarı Kürtün/Kürtün-i Bâlâ, Aşağı Kürtün ve Kovans (Kale) kazaları dâhil bir mütezavî bir Osmanlı sancağı idari yapısına sahipti. Gümüşhane sancağı, bu tarihlerde ve sonraları işletilen zengin maden ocaklarıyla dikkatleri çekmekteydi.

Aşağı Kürtün kazasının bu sıralardaki sınırları tam olarak tespit edilememektedir. Ancak, Âyân Süleyman'ı şikâyet eden köylülerin "mahzar"ında³⁴ bazı köy adları geçmektedir. Bunlardan hareket edilerek kaba bir tahminde bulunmak mümkündür. 21 R 1221 tarihli mahzarda; Yukarı Kürtün, Yenköy, Çarçukur, Taşlıca, Damlı, Araköy, Karadere, Çayıra, Karaçukur, Harit-i Sağır ve Harit köylerinin adları geçmektedir. Elimizdeki bu vesikadaki ilgili bilgileri, farklı bilgilerle kıyasladığımızda bunların eksik olduğunu görmekteyiz. Nitekim 1837 yılına ait bir nüfus defterine göre, Aşağı Kürtün kazası şu köylerden müteşekkildir: Uluköy, Aşağı Yenköy, Karaçukur, Çağköy, Çayır, Harikt, Diğer Harit, Öteki Harit, Karadere, Araköy, Çarçukur, Süme, Maşraba, Fol, Taşlıca, Sığırlık, Damlı ve Kavraz.³⁵ Bu şekilde, yukarıdaki belgede adı geçenlerle birlikte toplam 18 köyün adı geçmekte ve buralarda mukim olan ahalinin tamamı Müslüman'dı.

Bu gün itibarıyla Gümüşhane'nin beş ilçesinden biri olan ve 35 köyden müteşekkil Kürtün, 810 m² yüz ölçüme sahip; denizden yüksekliği 602 metredir. Harşit Çayı kenarında Tirebolu-Torul karayolu üzerinde ve iki yüksek dağ arasında kurulmuş olan bugünkü ilçenin kuzeyinde Giresun'un Çanakçı, kuzeydoğusunda Trabzon'un Şalpazarı, Tonya ve Maçka ve doğusunda Gümüşhane'nin Torul ilçeleri, güneyinde Giresun'un Alucra ve batısında ise yine Giresun'un Doğankent ilçeleri bulunmaktadır.³⁶ İlçenin coğrafyası oldukça sarp ve dağlık olup, etrafta düz bir araziye rastlamak hemen hemen

³¹ Selahattin Tozlu, *XIX. Yüzyılda Gümüşhane*, Erzurum 1998, Sf. 126.

³² <http://www.gumushane.gov.tr/kurtun.asp>, 8 Temmuz 2006.

³³ Tozlu, Sf. 18.

³⁴ BOA, Hatı-ı Hümayun, Nr. 5212-F.

³⁵ Tozlu, Sf. 36.

³⁶ http://www.kurtun.gov.tr/cografi_yapi.asp, 8 Temmuz 2006.

hiç mümkün değildir. Başta ilçe olmak üzere buraya bağlı bütün köyler, yüksek dağların dik yamaçlarına kurulmuştur.

Bu bilgilerin yanı sıra, Aşağı Kürtün'ün bugünkü durumu hakkındaki bazı bilgileri de vermek gerekiyor: Osmanlı vesikalarında geçen Kürtün-i Zir/Aşağı Kürtün kazasının bugünkü Kürtün ilçesiyle bir alakası yoktur. Tarihî Aşağı Kürtün, bugün itibarıyla maalesef Kürtün Barajı'nın meydana getirdiği takriben 80 metre derinliğindeki gölün suları altında derin bir uyku- da yalmaktadır. Yapımı takriben 20 yıl süren Kürtün Barajı'ndan dolayı, Aşağı Kürtün'ün kurulu bulunduğu arazi ve çevresi istimlâk edilerek; barajın daha da yukarısında yeni bir yerleşim birimi, Özkürtün kurulmuştur. Halkın önemli bir kısmı istimlâkten elde ettikleri mâlî kaynakla memleketlerinden göç etmişler; geride kalanlar ise bugünkü Özkürtün'e yerleşmişlerdir. Şuandaki Kürtün ilçesi ise, vesikalarda geçen Ulu Köy'ün etrafında kurulmuş olup, burası bugün Gümüşhane istikametinden gelirken ilçenin girişindeki mahalledir.

IV. AŞAĞI KÜRTÜN ÂYÂNI SÜLEYMAN

Aşağı Kürtün Âyânı Yakup oğlu Süleyman hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Bu çalışmada ele alınan vesikalardan hareket edilerek, ancak bazı bilgilere ulaşılabilmekteyiz. Nitekim bu belgelerden bir tanesinde geçtiğine göre, Süleyman Bey babası Yakup Bey'in ölümünden sonra Âyân olmuştur.³⁷ Süleyman'ın babasının ölümünden sonra Âyân olması, bu kurumun son dönemlerinde içinde bulunduğu genel durumla örtüşmektedir.

Başka bir vesikada ise, kendisinin Âyân olduğu 15 yıldan beri halka zulmettiği kaydı geçmektedir. 1221/1806 senesine ait bu vesikadan yola çıkarsak, Süleyman'ın babası Âyân Yakup takriben 1789 veya 1790'nun başlarında ölmüş ve yerine kendisinin geçtiği sonucuna varabiliriz.³⁸ Bu bilgiyi vermekle birlikte, belgelerde Yakupoğlu diye geçen Süleyman'ın babasının adının Yakup olup olmadığının aslında çok net olmadığına da belirtilmesi gerekiyor. Zira "Yakup Oğlu" nitelemesi bir "aile adı" olabilir, nitekim bugün Kürtün'de Yakupoğulları adıyla bir aile bulunmaktadır. Yine elimizdeki vesikalardan hareketle, 15 yıllık başarısız bir Âyânlık'tan sonra silahlı çatışma sonucunda 1221/1806 yılında yakalanarak idam edilmiştir. Bunlar haricinde hayatı hakkında başka bir bilgi mevcut değildir.

V. ÂYÂN SÜLEYMAN'IN AŞAĞI KÜRTÜN'DEKİ KEYFÎ İDARESİ VE HALKIN ŞİKÂyetLERİ

Aşağı Kürtün Âyânı Süleyman'ın sorumluluğu altında bulunan halka yönelik yaptığı zulümleri gerek mahallî idareciler ve gerekse halkın gönderdiği şikâyet dilekçelerinde teferruatıyla anlatılmaktadır. Bu şahısla alakalı olarak eli-

³⁷ BOA, HH, 5212/D.

³⁸ BOA, HH, 5212-G.

mizde bulunan altı vesikada da bunlar teferruatıyla anlatılmaktadır. Nitekim, konuyla alakalı ilk vesika, Gümüşhane Madenleri Emîni Abdî Bey'in Âyân Süleyman'ın yakalanması ve katline dair merkeze gönderdiği arzıdır. Abdî Bey'in belirttiğine göre, "[...] Onbeş seneden berü Gümüşhâne havalisinde teferrüd ve derebeğliği dâiyyesiyle niçe niçe mücrim fıkara-yı müslimin ve madenciyânı katl ve mallarını gasb ve cebren a'râz-ı nâssı çeküp hetk ve tasarruf [...]", etmiştir.³⁹ Abdî Bey, ikinci bir belgede ilgili şahsın işlediği suçları şu şekilde sıralamaktadır: "[...] Meâdin-i Hümayûn'a tâbi Kürtün-i Zîr Kazası ahâlisinden Yakûp oğlu Süli Beg nâm bundan akdem bir takrîb kazâ-yı mezbûr voyvodalığına mâlik ve müteaddid kuller inşâsıyla semt-i hilâfa zâhib ve sâlik olarak hetk-i a'râz ve gasb-ı emvâl ve katl-i nüfus misillü harekât-ı bâğiyâneye ictisârına mebnî voyvodalık ibkâsı[...]"⁴⁰ Bu iki belgede geçen suçları günümüz Türkçesiyle tekrarlamak gerekirse, kızların ırzına geçmek, malları gasp etmek ve insanları katletmek. Öldürülenler ise, Müslümanlar ve bölgede maden ocaklarında çalışan Gayrî Müslimlerdir.

Aşağı Kürtün'e bağlı 10 farklı köyün ahâlisinden 17 kişinin isimlerinin yer aldığı bir şikâyet dilekçesinde ise, ilgili şahsın işlediği iddia edilen yukarıdaki suçlarla birlikte daha başkaları da yer almaktadır: Buna göre, "[...] Yakûb oğlu Süleyman nâm şakî üzerlerimize Voyvoda nasb ve tayin buyrulup hükm-i hükümâtunda bi-gayr-i hak karındaşları Hüseyin ve Sâlih nâm karındaşlarını katl etdürüp ve birkaç nisbân katl ve bu sene Araköy nâm karyede temircü ustası yetmiş yaşında olarak katl edüb bi- gayri hak [...] nece bâkire kızları zinâ eyledi, ırzımızı kesir mâlimiz pâydâr idüb [...] menba-ı fesâd kutta-i târik-i ibzâle geçmiş nâm şâki-i şakinin hakkında hakkımız icrâ-yı hak olunmak bâbında arz-ı mahzar olunmuşdur [...]"⁴¹ Burada dikkati çeken farklı tek nokta, Süleyman'ın katlettiği/katlettirdiği, şahısların isimlerinin zikredilmesidir, ki bunlar öz kardeşleri Hüseyin ile Sâlih idi. Bir de ismi geçmeyen ihtiyar bir demirci ustası geçmektedir.

Gümüşhane'de meskûn, çeşitli meslek ve statüye mensup; Müslüman, Gayrî Müslim ve madenci 32 kişinin imzaları bulunan ikinci bir şikâyet dilekçesinde de benzer iddialar yer almaktadır. İlgili şikâyet dilekçesi, şu ifadelerle devam etmektedir: "[...] merkûm Süleyman Beg dedikleri şakî; babası vefât edüp yerine Voyvoda olandan berü kendi halinde olmaya menba'-ı fesâd [...] ve mevkız-ı fitne olup, karındaşlarını bi-gayr-i hakk katl ve diğer karındaşlarının [...] dahi katl ve kazamız derûnunda müsün ve ihtiyar ve ehl-i ırz makûlesinden temurci san'atiyle me'lûf mazlumu dahi bi-gayrî hak katl edip; bunlardan başka babasından intikâl eden terekelerini vâris-i sairlerinin haklarını ibtâl ve hevâ-yı hevesine itlâf ve hetk-i ırz ve sâir güne bizlere eylediği zulüm ve hasârât lâ-büd ve lâ-yuhsa olup, şâki-i mezkûrun zulm ü

³⁹ BOA, HH, 5212-G.

⁴⁰ BOA, HH, 5212.

⁴¹ BOA, HH, 5212-F.

teaddisini üzerimizden men' ve def' olunmak bâbında [...]”⁴² Yukarıdaki belgelerde geçen aynı üç suç iddiasının dışında farklı olarak beliren suç ölen babalarından intikal eden terekelerin varislerine ulaşmasına engel olması ve kendisinin almasıdır.

Gümüşhane Kadısı Mehmed Müftüzâde, dilekçesinde Kürtün-i Zir kazası Voyovadası Yakup oğlu Süleyman'ın taht-ı tasarrufunda olan kaza fukarasının bil-umûm meclis-i şer'a gelip zulmünden şikayetçi olduklarını belirttikten sonra yukarıdaki vesikalarda geçen suçları tekrarlamıştır. Kadı devamında şunlar, “[...] derûn-i kazada hetk-i ırz ve katl-i nüfûs ve gasb-ı emvâl ile gûnâ-gûn bizlere ettiği zulüm ve te'addi lâ-büd ve lâ- yuhsâ olub bir dürlük vukûuna râzî ve hoşnûd olmadığımızdan başka, mal ve can ve ırz emniyetimiz dahi külliyyen meslûb olmağla hâl-i perişâniyetimizi şâk-i merkûmun şû-i hâlini hâk-i pâ-yi hazret-i evliyâ-yı nu'mâya eylediğimiz arz ve mahzarımızı musaddak ahali-i Gümüşhâne dahi eylediği mahzar-ı musaddakasında dahi i'lâm ediyor deyü [...]”, belirtmektedir.⁴³

Gümüşhane Kadısı Mehmed Müftüzâde, ahalinin kendisine iletği şikâyetleri çerçevesinde hazırladığı ve merkeze gönderdiği bu vesikada ilgili suçları tekrar etmekle birlikte; farklı olan bir noktaya da temas etmektedir: Bölge halkı, Âyan Süleyman'dan gördükleri bu zulümden başka, “mal, can ve ırz emniyetleri”nin de tamamen ortadan kalktığı konusunda da şikâyette bulunmaktadır. Bu şekilde bölge Âyan hakkında tam bir güvensizlik hali açıkça ifade edilmiştir.

Aşağı Kürtün Nâibi Seyyid Süleyman, Âyan Yakup oğlu Süleyman'ın mahkemesi ile alakalı dilekçesinde, kaza ahalesinin şikâyetlerini şu şekilde belirtmektedir: “[...] Yakûb oğlu Süleyman nâm-ı şâkî yevmen fî yevmin üzerimize aşırı zulüm ve teaddi edip bikre kerimelerimizi tasarruf edip hamli zuhûr fehvâsiyle katl ve [...] söz bilürlerimiz cümlesinin katline buyurup emeline âsâımız yoktur deyü [...]”⁴⁴ Bunlar dışında yukarıdaki belgelerde geçen ihtiyar bir demirci ile kendi öz kardeşlerini katlettiği/katlettirdiği yer almaktadır. Burada tekrar edilen bu suçların dışında, bölge ileri gelenlerin katlini de buyurduğu iddia önemli bir bilgi olarak görünmektedir.

VI. ÂYÂN SÜLEYMAN'IN YAKALANMASI VE İDAM EDİLMESİ

Aşağı Kürtün Âyanı Süleyman'ın yukarıda zikredilen bu suçları işlediği halde bu kadar uzun bir süre görevine devam etmesi ve bu zaman zarfında bölge halkına her türlü zulmü yapması nasıl olmuştu? Bu aşamada akla gelen çok önemli bir sualdir. Elimizdeki belgelere göre, Âyan Süleyman'ın yakalanması ve etkisiz hale getirilebilmesi için bazı teşebbüslerde bulunulmuş, fakat bunların hepsinden kurtulmasını bilmiştir. Nitekim Gümüşhane Emîni Abdî

⁴² BOA, HH, 5212-D.

⁴³ BOA, HH, 5252-A.

⁴⁴ BOA, HH, 5212-C.

Bey'in bildirdiğine göre, yukarıda ismi geçen "[...] şakî-i merkûmun ahz ve idamına taraf-ı veliyyün-niamiden her çend ikdâm ve ihtimâm olundiysa da fırsatı düşmeyüb. ve ümerâ-yı saire dahi ahz ü giriftine muvaffak [...]" olunamamıştır.⁴⁵

Âyân Süleyman'ın yakalanmasıyla alakalı en önemli gelişme 1220/1805 senesinin Mart ayında Seyyid Miktâd Bey'i Gümüşhane'ye vekil olarak tayin edilmesiydi. Yeni vekil, "[...] şakî-i merkûmun keyfiyeti ve bir çaresine bakılıp ibâd-ı Müslimin ve mâdenciyân tâifelerinin üzerlerinden şerr ü mazarratının def'i [...]" hususuyla ilgilenmiş ve bunun yakalanabilmesi için bir plan kurmuştur. Buna göre, Süleyman'ın "[...] voyvodalığının ibkâsı zımında [...] bâ-da'vet şakî-i merkûmu Gümüşhâne'ye celb ve bir konağa inzâl ve sabahı tarafına matlûb eyledikde el-hâin-i hâ'if mefhûme üzere şakî-i merkûm hiss edüb vekil-i mümâileyh kullarının indine gitmekten imtinâ ve berâberiyile yüzeli tüfenk-endâz piyadesiyle olduğu konakda tahassün ve muhârebeye tesaddi eylemiş [...]" Gümüşhane halkı ise, bu gelişme karşısında ilgisiz kalmamış ve hükümet kuvvetlerine destek vermişti. Bu şekilde halkın fiilî desteğini kazanan Seyyid Miktâd Bey'in işi daha da kolaylaşmış ve bu şekilde Süleyman'ın bulunduğu konağı kuşatma altına almıştır. Bu şartlar altında birkaç saat süren bir silahlı çatışma yaşanmış; her iki taraftan da insanlar yaralanmış ve hayatını kaybetmiştir. Sonuçta, "[...] Tevfik-i Bârf ve saye-i şevket haye-i şakî-i merkûm mukârin-i eser-i felâh olamayub hayyen yakai ele vermiş ve Gümüşhâne mahbeshânesine ilkâ olunmuş[...]"⁴⁶

Abdî Bey, bu bilgileri verdikten sonra, başta Kürtün olmak üzere Gümüşhane ahalisinin ilgili şahıs hakkındaki mazhar ve ilamlarının kendisine teslim edildiğini ve "[...] şakî-i merkûmun izâlesiyle şerr ü mazarratundan halâs bulmalarını tezallüm ve istirhâm eyledikler [...]"ni, yazmaktadır. Daha sonra yargılaması yapılan Âyân Süleyman idama mahkûm edilmiştir. İdam cezası infaz edilen "şakî-i merkûm"un "ser-i büridesi", yani kesik başı Keban'a gönderilmiştir.⁴⁷ Başka bir vesikada da mezkûr şahsın "tertib-i cezâsıyla ser-i büridesini der-bâr-ı saltanata irsâl [...]" olduğu belirtilmektedir.⁴⁸

Maden Emîni Abdî Bey'in yazısında dikkati çeken mühim bir noktanın göz ardı edilmemesi gerekiyor. Abdî Bey, Süleyman'ın yakalanmasından sonra "[...] Gümüşhâne mahbeshânesine ilkâ olunmuş olduğunun haberleri taraf-ı âcizâneme ledel-vürûd, müteâkiben Kürtün fıkârâ ve reâyâsının başka ve ahâlî-i Gümüşhâne'nin başka mahzar ve ilâmları vârid olup[...]", halkın rahatı ve memleketin temizlenmesi için Süleyman'ın idamının talep edildiğini, nihayet idam edilerek kesik başının Keban'a gönderildiğini belirtmektedir.⁴⁹ Bu ifadelerden, Âyân Süleyman ile alakalı şikâyetlerin onun yakalanma-

⁴⁵ BOA, HH, 5212-B.

⁴⁶ BOA, HH, 5212-B.

⁴⁷ BOA, HH, 5212-B.

⁴⁸ BOA, HH, 5212.

⁴⁹ BOA, HH, 5212-B.

sından sonra ilgili makama ulaştırıldığını anlaşılmaktadır. Bu bilgiden hareket ederek bu durum iki şekilde değerlendirilebilir: İlkin, Âyân Süleyman'ın baskısı ve tehditleri sebebiyle ahâli her hangi bir şikâyetle bulunamamış ve nihâyetinde onun yakalanmasıyla tehdidinin ortadan kalkmasıyla, geriye dönük şikâyetlerini geç de olsa rahatlıkla yapabilmişlerdi. İkinci olarak, Abdî Bey tarafından Süleyman'a bir komplo hazırlanmış ve bu kurgu neticesinde yakalanarak idam edildiği ihtimalini akla getirmektedir. İkinci ihtimal her ne kadar da zayıf olsa ve komplo koksa da, halkın ve yetkililerin şikâyetlerini Süleyman'ın yakalanmasından sonra bildirmeleri, meselenin bu şekilde Süleyman'ın aleyhine sonuçlandırılması çalışması olabileceğini göstermektedir.

Sonuçları itibarıyla, elimizdeki mevcut belgelere göre 15 sene boyunca Gümüşhane ve çevresindeki ahaliye her türlü zulmü yapan Âyân Süleyman bertaraf edilmiş; yargılandıktan sonra idam edilmek suretiyle cezalandırılmış ve Gümüşhane gibi mütevezâ bir bölgede merkezî otorite tekrar sağlanabilmiştir.

VII. DEĞERLENDİRME

Elimizdeki mevcut belgelere göre, 1806 yılına kadar 15 sene –ki bunun birkaç yılı Âyânlık'la geçmiştir- Gümüşhane sancağına bağlı Aşağı Kürtün kazasında Âyânlık yapan Süleyman'ın bölge halkının şikâyetleri üzerine yakalanması ve idam edilmesi bu çalışmada ele alınmıştır. Aşağı Kürtün ve çevresinde meskûn halkın şikâyet dilekçelerine ve mahallî idarecilerin merkeze gönderdikleri belgelere göre Âyân'ın işlediği suçlar üç kalemde zikredilebilir: Müslüman halk ile maden ocaklarında istihdam edilen Gayrî Müslim madencileri keyfî olarak katletmesi, kızlara ve kadınlara tecaviüz etmesi, miras sahiplerinin hakkına el koyarak kendisine alması ve halkın malını gasp etmesi.

Âyân Süleyman'ın işlediği suçların bu şekilde sabit olmasına rağmen, daha önceleri kendisini yakalamaya ve cezalandırmaya yönelik teşebbüslerde muvafık olunamamıştır. Süleyman'a bu kadar uzun bir süre tahammül edilmesi şaşırtıcı gelmektedir. Fakat bölgedeki coğrafi yapıyı gördükten sonra, bunun nedenleri daha iyi anlaşılmaktadır. Bu bağlamda akla gelen ilk neden Aşağı Kürtün'ün ve çevresinin dağlık bir bölge olmasıdır. Torul'dan başlayarak Tirebolu'ya kadar devam eden güzergâh, sarp dağlarla devam etmekte ve yerleşim birimler ya bu dağların üzerindeki meyilli araziye serpilmişler. Dolayısıyla merkezi otoritenin burada sağlıklı ve istikrarlı bir yönetim kurması ve gerekli takipleri sağlık bir şekilde yapmasının gerçekten de çok zor olduğu tahmin edilmektedir. Âyân Süleyman'ın silahlı adamlarıyla birlikte bu bölgede böylesi bir hakimiyet kurması ve bunların uzun süre cezalandırılmamalarının nedeni işte bu coğrafi şartlar olsa gerekir. Bu şartları tamamlayan diğer bir iki etken ise, mahalli idarecilerin meseleyle caydırıcı bir şekilde ilgilenmemeleri ve Süleyman'ın uyanık hareket etmesi olabilir. Bu şekilde kendisini yakalamaya yönelik teşebbüslerden uzun bir zaman kurtulmasını bilmiştir.

Dönemin o çok geniş Osmanlı coğrafyasının mütevazı bir sancağı olan Gümüşhane'de böylesi bir Âyân'ın ortaya çıkması ve halka uzun süre zulmetmesi nasıl izah edilebilir? Aşağı Kürtün'de ortaya çıkan Âyân Süleyman hadisesi dönem itibarıyla istisnâ mahallî bir karakter taşımamaktadır. Aksine, icraatlarıyla Âyân Süleyman örneği dönemin genel sosyal, siyasî ve toplumsal gerçekleriyle örtüşmekte ve çeşitli zaman dilimlerinde cereyan eden yüzlerce Âyân veya voyvoda zorbalıklarından sadece mahallî bir örneğini teşkil etmektedir. Girişte ifade edildiği gibi, Osmanlı Devleti'nin klasik dönem kurumlarından olan Âyânlık, tıpkı diğer kurumlar misalinde olduğu gibi son yüzyıllarda büyük bir zaafiyet ve çöküntü içine girmişti. Bu kurumların başında bulunan Âyânlar, aslı görevlerini unutarak çapına göre yeri gelmiş buldukları bölgedeki insanlara zulmeder olmuşlar; yeri gelmiş devlete karşı isyan da etmişlerdi.

Özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda cereyan eden irili ufaklı yüzlerce Âyân hadisesi tarih kitaplarında yer almaktadır. Devletle vatandaş arasında aracı olsun diye kurulan ve adem-i merkezîyetçiliğin en güzel pratiklerinden olan bu kurum, bu şekilde meşruiyetini yitirmiş; devlet ile vatandaş arasında, devlet-vatandaş bütünleşmesini önünde en büyük engellerden bir tanesi olmuştur. İşte Aşağı Kürtün Âyânı Süleyman hadisesi, Osmanlı tarihinde cereyan eden bu tür olaylardan mahallî çapta olanlardan sadece bir tanesini teşkil etmektedir. Nitekim gerek Karadeniz ve gerekse diğer bölgelerde bir çok benzer olaylar yaşanmaktaydı. Böyle bir manzara karşısında cevaplandırılması gereken soru, başta Aşağı Kürtün olmak üzere aynı tarihlerdeki diğer yerleşim birimlerinde zuhur eden Âyân hadiselerine zemin hazırlayan siyasî, iktisadî ve sosyal gelişmelerin neler olduğunun tespit edilmesidir.

Âyân Süleyman'ın halka zulmettiği ve yakalanıp idam edildiği yıllara bakılırsa, Osmanlı Devleti'nin bu sıralarda çok ciddi savaşları ve bunların çok ağır olumsuz sonuçlarını ve daha da önemlisi sosyolojik bir değişim sürecini yaşadığı görülecektir. Osmanlı Devleti, tarihinin en ağır savaşlarından bir tanesi aynı anda iki cephede dönemin iki önemli devletine karşı, yani Avusturya İmparatorluğu ve Rusya'ya, 1787-1792 yılları arasında vermekteydi. Bu yetmiyormuş gibi, hemen ardında da 1798-1801 arasında bu kez kadim Osmanlı dostu Fransa, Napolyon Bonapart komutasında Mısır'ı işgal etmek için talihsiz ve Osmanlı ekâbiri arasında sükût-u hayale neden olan bir sefer yapmıştı. Daha da önemlisi 1793 senesinde çok önemli bir ıslahat teşebbüsü, Nizâm-ı Cedid başlamıştı. Sultan III. Selim'in (1789-1807) tahttan indirilmesi ve katledilmesine neden olan Nizâm-ı Cedid ıslahat teşebbüsü, öyle sadece modern/batılı tarzda yeni bir askerî birliğin tesis edilmesi değil; aksine, diğer alanları da kapsayan geniş bir değişim projesiydi. III. Selim'in ömrü, bu değişim tasarısının tamamını uygulamaya yetmemesine rağmen, ciddi bir değişim sürecinin başlamasına vesile olmuştur. Nizâm-ı Cedid ıslahat teşebbüsleri,

1807 Kabakçı Mustafa İsyanı neticesinde son ermişti. Bu süreçteki iktisadî yapı da paralel olarak oldukça kötüydü.

Çizdiğimiz bu tablo çerçevesinde bir kez daha belirtmek gerekirse, gerek dar mânâda Gümüşhane sancağına bağlı Aşağı Kürtün kazasının Âyanı Süleyman'ın 1789/90-1806 yılları arasında yöre halkına yaptıkları zulümler ve dolayısıyla merkezi otoriteye karşı hareketi ile aynı tarihlerde Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli bölgelerinde cereyan eden benzer Âyan hadiseleri Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasî, sosyal ve iktisadî durumun bir sonucu olarak görmek gerekiyor. Bu bağlamda, Âyan Süleyman ve icraatları 18. yüzyıl sonları ile 19. yüzyıl başlarında Osmanlı coğrafyasında cereyan eden irili ufaklı bir çok Âyan isyanı veya zorbalıklarıyla benzerlikler taşımaktadır. Normalde seçimle Âyan'ın belirlenmesi gerekirken, babasının yerine geçmesi; keyfî bir yönetim icra ederek halkı iktisadî olarak sömürmesi gibi her türlü zulmü yapması ve nihayetinde silahlı adamlarıyla gerektiği zaman merkezî yönetime karşı silahlı direnişe geçmesi gibi bir takım hususlar, bu yüzyıllar arasında cereyan eden bir çok Âyan hadiselerinde dikkatleri çeken ortak özelliklerdir. Bu şekilde çok geniş bir coğrafyada böylesi ortak niteliklere sahip hadiselerin ortaya çıkması, bunların aynı siyasî, iktisadî ve sosyal nedenler zincirinin bir sonucu olarak ortaya çıktıklarını göstermektedir. Kürtün-i Zir Âyan'ı Süleyman dahil bu olayların her biri, koca bir yapbozun sadece ufak birer parçası olmaktan başka bir anlam taşımazlar. Bu parçalardan her biri, çöküş yılları sırasındaki Osmanlı resminin karelerini teşkil etmekteydiler.

Bu değerlendirmelerin haricinde bir de vesikalarda geçen bir takım bilgileri değerlendirmek gerekiyor: Birinci olarak üzerinde durulması gereken husus, 5212-D ve 5212-F numaralı Hatt-ı Hümayunlarda isimleri geçen Aşağı Kürtün ve çevresinde oturan ve Âyan Süleyman'dan şikayetçi olan şahısların kimlikleri ve statüleridir. Aşağı Kürtün ve Gümüşhane'de meskûn olanların isimlerinin geçtiği 5212-D numaralı ilk Hatt-ı Hümayunda 32 farklı kişinin isimleri geçmektedir. Bunlardan 14 tanesi Müslüman, 18 tanesi ise Gayrî Müslimler olarak görünmektedir. Müslümanlar'ın durumlarına baktığımızda, 10 tanesinin hangi meslek gurubunda ve toplumsal statüye dahil oldukları belli değilken, dört tanesinin meslekleri isimleriyle birlikte geçmektedir; Gümüşhane kadısı, iki müderris, Sultan Süleyman Camii hatibi.

Gayrî Müslimlere gelinde 18 tanesinin de iştigal ettikleri meslekleri isimleriyle birlikte geçmektedir. Buna göre, üç tanesi Gümüşhane'de ustabaşı, sekiz tanesi madenci ve yedi tanesi ise reâyâ olarak geçmektedir. Gayrî Müslimler'in bu şekilde reâyâ ve madenci olarak ikiye ayrılmasının nedeni, madencilerin şehrin haricinden, sadece işten dolayı buraya gelip çalışanlar; reâyâ ise, Gümüşhane'de yerleşik olanları ifade etmektedir. Gayrî Müslimler'le alakalı belirtilmesi gereken diğer bir husus ise, Âyan Süleyman'ın halka yap-

tuğı zulümlerde her hangi din ve millet ayrımı yapmamış; dişini geçirebileceğine inandığı herkese zulmetmiştir.

5212-F numaralı vesikada ise Aşağı Kürtün'e bağlı köylerde oturan 17 farklı insanın isimleri geçmektedir. Bunlar 9 ayrı köyden oldukları anlaşılan bu şahısların hepsi Müslüman ve buldukları köylerin ihtiyarı konumundalardır.

KAYNAKLAR

VESİKALAR

Başbakanlı Osmanlı Arşivleri, Hattı-ı Hümayun, Nr. 5212, 5212-A, 5212-B, 5212-C, 5212.D, 5212-F.

ARAşTIRMALAR

Beşirli, Mehmet: *XIX Yüzyılın Başlarında Bir Âyanın Yaşamında Kesitler. Zile Âyanı İlbazıoğlu Küçük Ahmed Ağa*, Tokat 2004.

Ergin, Osman Nuri: *Mecelle-i Umür-i Belediye*, Cengiz Özdemir (Yay.), Cilt 3, İstanbul 1995.

Nagata, Yuzo: *Muhsin-zâde Mehmed Paşa ve Âyanlık Müessesesi*, Tokyo 1976.

Özdemir, Rifat: *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara. Fizikî, Demografik, İdarî-Ekonomik Yapısı 1785-1840*, Ankara 1986.

Özkaya, Yücel: *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık*, Ankara 1994.

Sarıcaoğlu, Fikret: *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi: Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, İstanbul 2001.

Tozlu, Selahattin: *XIX. Yüzyılda Gümüşhane*, Erzurum 1998.

MAKALELER VE ANSİKLOPEDİ MADDELERİ

Bay, Abdullah: "Ünye Âyanından Canikli Genç Mustafa Ağa'nın Siyasi ve İktisadi Faaliyetleri", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Çorum 2005, Sayı 7, Sf. 60-75.

Emecen, Feridun M.: "Doğu Karadeniz'de Âyanlık: Tirebolulu Kethudazâde Mehmed Emin Ağa", *Belleten*, Cilt LXV, Sayı 13, Ankara 2001, Sf. 193-214.

Mert, Özcan: "Âyan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 4, İstanbul 1991, Sf. 195-198.

Pakalın, Mehmet Zeki: *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt 1, İstanbul 1993, Sf. 120-122.

Sertoğlu, Midhat: *Osmanlı Tarih Lâgatı*, 2. Baskı, İstanbul 1986, Sf. 25.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: "Âyan", *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 2, 5. Baskı, Eskişehir 1997, Sf. 41.

İNTERNET SAYFALARI

http://www.kurtun.gov.tr/cografî_yapî.asp, 8 Temmuz 2006.

<http://www.gumushane.gov.tr/kurtun.asp>, 8 Temmuz 2006.